

ПОСМІШКА ЯК МІМІЧНИЙ ЖЕСТ ТА ЇЇ РОЛЬ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Осмилення видів та форм мовного спілкування людей з урахуванням екстралінгвальних факторів різного порядку, необхідних для взаємопорозуміння, стало можливим завдяки важливому методологічному зсуву, що намітився у сучасній лінгвістиці, а саме – завдяки переходу від “лінгвістики “іманентної” з її установкою розглядати мову “у самій собі та для себе” до лінгвістики антропологічної, яка передбачає дослідження мови у тісному зв’язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю тощо”,¹ тобто наблизитися до розуміння природи мови можливо лише у разі визначення принципів зв’язку людини та мови. Вирішальну роль для подолання ізольованості у дослідженні різноманітних сторін існування та функціонування мови, для створення ґрунтовних теоретичних засад, які необхідні для вивчення людського фактора у мові, відіграло введення поняття “дискурс” у коло лінгвістичної науки. Вважається, що визначення терміну “дискурс” залишається навіть до теперішнього часу розпливчастим, але ця розпливчастість є здебільшого позитивною, а не негативною рисою цього поняття, бо вона є наслідком глобального та багатогранного характеру дискурсу. Це дозволяє об’єднати у рамках дискурсу та успішно досліджувати на єдиній методологічній основі численні прояви функціонування мови у різноманітних ситуаціях.

Дотримуючись точки зору Т.А. ван Дейка, авторитетного дослідника-лінгвіста, відзначимо, що найбільш повною характеристикою дискурсу є визначення його, у широкому смислі слова, як складної єдності мовної форми, значення та дії, яке могло б бути найкращим чином охарактеризовано за допомогою поняття комунікативної події або комунікативного акту. Перевага такого розуміння заключається в тому, що дискурс, порушуючи інтуїтивні та лінгвістичні підходи до його визначення, не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, а саме – рамками тексту або діалогу. Аналіз розмови з особливою очевидністю підтверджує це: мовець та слухачий, їх особистісні та соціальні характеристики, інші аспекти соціальної ситуації, безумовно, відносяться до цієї події.² Співіснування у рамках дискурсу одиниць та структур різної природи, які виконують різноманітні функції, дозволяють дослідникам функціональної сутності мови та мовної особистості знайти належне місце своїм науковим розвідкам у

цілісній системі комунікативних досліджень завдяки інтегруючому характеру дискурсу, який дозволяє, а іноді і вимагає залучати до аналізу різнорівневі комунікативні явища для створення цілісної уяви про систему людського спілкування.

Актуальність нашого дослідження полягає у введенні до кола лінгвістичних досліджень невербальної складової дискурсу, бо невербальні компоненти є невід'ємною частиною комунікативного процесу, їх вживання не є випадковим, воно є добре систематизованим і адаптованим до природи вербальних висловлювань. На вербальний компонент будь-якого усного висловлювання (ланцюжка слів, з котрих він складається) завжди і обов'язково накладається невербальний компонент. Ці невербальні ознаки висловлювання є важливими для визначення його значення настільки, наскільки важливі значення слів, що в нього входять, та граматичні значення, які кодуються у вербальному компоненті.³ Введення невербальних компонентів у комунікативний процес надає тим, хто спілкується, змогу вирахувати передбачене значення висловлювання та зробити адекватний комунікативний хід у відповідь. Цілісність комунікації, таким чином, забезпечується сукупністю умов, що визначають формування того чи іншого мовленевого витвору адресантом та його відповідне сприйняття адресатом. Тому об'єктом аналізу повинна бути комунікація у її глобальності,⁴ і вона повинна розглядатися як засіб соціальної інтеракції у всій сукупності її ознак.

Починаючи з 90-х років ХХ сторіччя вивчення невербальної складової людського спілкування проникає у коло пріоритетів, розуміння невербальної поведінки, невербальної комунікації розширюється до манери вдягатися, зачісуватися тощо.⁵ Традиційно ж система засобів невербальної комунікації включає просодичні, кінесичні та проксемічні невербальні компоненти, тобто ті, що є продуктом моторно-вокалічної діяльності людини і кожен з яких ще потребує окремого наукового дослідження.

Метою даної статті є дослідження функціонально-семантичних характеристик посмішки в англомовній комунікативній культурі, яка як невербальний компонент комунікації належить до мімічних жестів, які безпосередньо співвіднесені з кінесикою. Дослідження проводиться на матеріалі літературних діалогів, які, на думку Р. Лакоффа і Д. Таннен, представляють правомочну модель реальної інтеракції (а competence model for interaction). Літературний діалог не є, безумовно, еквівалентним діалогу, який спонтанно продукується в інтеракції. Але, як це не парадоксально звучить, діалог в драмі та прозі сприйма-

ється читачем як цілком реальний. У противагу враженню реалістичності, яке справляє вигаданий діалог в прозаїчному або драматичному творі, точні транскрипти реальних розмов вражають пересічного читача як такі, що перенасичені повторами, є нечленороздільними та нереалістичними. Якщо читач таким чином сприймає вигаданий літературний діалог, це означає, що такий діалог сприймається їм як правдоподібний. Дж. Лакофф вважає, що, як людське вухо та людська пам'ять, літературний діалог звільнює сировину реального діалога від того, що не має цінності для спілкування (*distills the wheat of conversation from the chaff of hesitations, fillers, repetitions*).⁶ Складовими частинами літературного діалогу є опис невербальних компонентів комунікації, які в драматургічних творах знаходять відображення в ремарках, а в прозаїчних творах – в авторському мовленні. Аналіз посмішок, які відображено у тексті, надає можливість дослідити, з одного боку, засоби їх номінації, а з іншого – їх фіксованість дозволяє провести більш глибокий та детальний аналіз функціональної значущості посмішок у процесі комунікації.

Як відзначають Г.Є. Крейдлін та Є.А. Чувіліна,⁷ які досліджували посмішку як жест та як слово на матеріалі російської мови, більша частина посмішок являє собою прагматично освоєні жести, тобто одиниці, які стали звичними та постійними для людей даного етносу або даної культури. Якщо посмішку розуміють неадекватно, це може призвести до ситуації комунікативного провалу або комунікативної невдачі. Це особливо яскраво проявляється в ситуаціях, коли представник однієї культури вважає незнакові функції або асемантичні одиниці даної культури знаковими та, навпаки, те, що в даній культурі має значення, сприймається як асемантичне представником іншої культури.⁸ Вивчення комунікативних властивостей посмішки на матеріалі англійської мови тільки починає набувати уваги.⁹ Враховуючи той факт, що будь-який невербальний комунікативний прояв є явищем багатозначним, що надає адресату можливість бачити одні особливості, які є значущими для нього, та не “помічати” інші, і таким чином вибудовувати комунікативний процес у потрібному для себе руслі, посмішка заслуговує на особливу увагу.

Існує точка зору, що обличчя є найважливішою частиною тіла для передачі невербальних повідомлень. Люди, які мають відповідні вміння, можуть надавати своєму обличчю більш ніж тисячі різних виразів. Коли ми ведемо серйозну розмову з друзями, знайомими або незнайомцями, саме на їх обличчях ми шукаємо підказки, котрі підтверджують або заперечують їх вербальні повідомлення.¹⁰ Стереотип-

не уявлення про посмішку перш за все асоціюється з вираженням позитивного емоційного стану мовця. Г. Вежбицька відзначає, що посмішка має семантичний інваріант, який встановлюється незалежно від контексту, а основне значення посмішки можливо сформулювати наступним чином: “Я почуваю зараз щось добре” і далі: “Посмішка служить для передачі позитивних емоцій, які в даний момент відчуває комунікант”.¹¹

З таким визначенням посмішки можливо погодитися, якщо розглядати його як відправну точку у дослідженні посмішки. При більш детальному аналізі виявляється, що посмішка здатна інформувати партнерів по комунікації не тільки про їх позитивні, але й про негативні настрої (*bitter smile*, *nervous smile*). До недавніх часів невербальні компоненти комунікації перш за все та частіше за все пов’язувалися саме з вираженням емоцій. На наш погляд, у комунікативній ситуації їх насамперед потрібно розглядати як стратегічно значущі комунікативні показники, бо важливим для подальшого успішного конструювання комунікативного процесу є врахування інформації про стан партнерів по комунікації, в залежності від якого успішний комунікант буде застосовувати ті чи інші тактики. Тобто невербальні компоненти є тим комунікативними везеллями, за допомогою яких експліцитно або імпліцитно можливо керувати усім комунікативним процесом.

До того ж, якщо посмішка розглядається на базі англomовної культури, у формулювання її основного значення, поряд з визначенням “я почуваю зараз щось добре”, за необхідне вважаємо включити “я роблю вигляд, що почуваю зараз щось добре, та хочу справити саме таке враження на партнера по комунікації”. Це відбувається з різних обставин: по-перше, цього вимагають англо-саксонські культурні канони, по-друге, у адресанта є причини, з яких він намагається приховати свої дійсні комунікативні наміри. І посмішка, яка у порівнянні, наприклад, з поглядом виявилася більш керованим комунікантом невербальним компонентом, здатна замаскувати дійсні комунікативні наміри комунікантів. До речі, посмішка як мімічний жест визначається як “конфігурація м’язів обличчя, при якій підійнятими є куточки рота, а також рух, завдяки якому така конфігурація досягається”,¹² але посміхатися можливо не тільки губами, досить часто мова йде і про очі, що посміхаються, і про обличчя в цілому. Вміння тих, що спілкуються, прочитувати інформацію про реальні комунікативні настрої партнера по очах, посмішці, виразу обличчя відображає ступінь їх комунікативних здібностей. Чим вищим він є, тим більш інформативно “озброєним” є комунікант, тим вищі його шанси досягнути поставленої комунікативної мети.

У разі спілкування знайомих людей значну роль у конструюванні діалогу відіграють попередній досвід та знання особливостей невербальної поведінки комунікативного партнера. Наступний приклад відображає ситуацію, коли на певних етапах спілкування фактично не промовляється ні єдиного слова, тобто вербальна складова комунікації відсутня, тим не менш, інформативне ядро повідомлення не втрачається, зберігаючись головним чином у посмішці:

...the friend of my youth received me as though he were not a Success and I were not a Failure (both spelled with capital letters), laid his hand on my shoulder, pronounced my name, looked at me from the ice-water-blue, abstract eyes which were a reproach to all uncertain, twisted, and clouded things and were as unwavering as conscience. But the smile on his face, unsealing almost tentatively the firm suture of the mouth, put a warmth in you, a shy warmth like you discover with surprise in the winter sunshine in late February. That smile was his apology for being what he was, for looking at you the way he did, for seeing what he saw. It didn't so much forgive you, and the world, as ask forgiveness for himself for the crime of looking straight at whatever was before him, which might be you. But he didn't smile often. He smiled at me not because I was what I was but because I was the Friend of His Youth.

... "Now, listen here, I'm going to tell you something and don't you start yelling till I finish."

He didn't yell till I had finished. Not that I took long to finish. I said, "Governor Stark wants you to be the director of the new hospital and medical center."

He didn't, to be precise, yell then. He didn't make a sound. He looked at me for nearly a minute, with an unsmiling clinical eye as though my symptoms merited special attention; then he slowly shook his head. "Better think it over," I said, "maybe it's not as bad as it sounds, there may be some angles – "But I let my voice trail off, watching him shake his head again. And smile now with the smile which didn't forgive me but humbly asked me to forgive him for not being like me, for not being like everybody else, for not being like the world.

If he hadn't smiled. If he had smiled but had smiled a confident to-hell-with-you, satirical smile. Or even a smile forgiving me. If he had not smiled the smile which humbly, but with dignity, begged me to forgive him, then things might have been different. But he smiled that way out of the fullness of whatever it was he had, out of the depth of the idea he lived by – whatever the hell it was or whyever the hell he lived that way – and things

were the way they turned out to be. Giving that smile, he was like a man who stops to give a beggar a buck and in opening his wallet lets the beggar catch sight of the big roll. If the beggar hadn't seen the big roll he would never have followed the man down the street, waiting for the block without a street lamp. Not so much because he wants the roll as because he now cannot endure the man who has it and gave him a buck.

For as he smiled and said, "But I'm not interested in the angles", I did not feel that shy warmth as of the winter sunshine which I had always felt before when he smiled, but suddenly felt something else, which I didn't have the name for but which was like the winter itself and not the winter sunshine, like the stab of an icicle through the heart. And I thought: All right, you smile like that – you smile like that."¹³

(R.P. Warren)

Наведений приклад є в певній мірі класичним щодо ролі посмішки у відтворенні характеру та ціннісних установок одного з комунікантів – Адама Стентона та впливу саме посмішки Адама на становлення подальших комунікативних намірів Джека Бердона. Адам не часто всміхається, а коли всміхається, його посмішка – це його вибачення за те, що він дозволяє собі бути самим собою. Джек Бердон, старовинний друг Адама Стентона, приходять до нього з проханням сенатора Віллі Старка очолити медичний центр, знаючи напевне, що така пропозиція є образливою для Адама. Реакція Адама на цю пропозицію проявляється саме в його посмішці. Джек відзначає, що якби Адам не посміхався таким чином, нібито він просить Джека пробачити його, якби його посмішка відображала впевненість, навіть презирство Адама щодо такої пропозиції, подальші події могли б розвиватися зовсім в іншому напрямку. До того ж Джек відчуває, що з посмішки Стентона зникає особлива, притаманна їй раніше теплота, що нагадувала Джеку сонячне тепло взимку, вона тепер скоріше як гостра льодинка у серці.

Саме така природа посмішки Адама спонукає Джека до рішучих дій та кроків для виконання поставленого перед ним завдання. Як можливо бачити з цього прикладу, на етапі прийняття рішень щодо подальших комунікативних кроків посмішка партнера, яка викликає певні асоціації та почуття, для яких ще немає інколи навіть і назви, як відзначає Джек, зумовлює подальший процес комунікації. Інтерес, на наш погляд, також викликає зауваження про те, що Адам дивиться на Джека "with an unsmiling clinical eye", тобто професійним поглядом лікаря, в якому немає посмішки. І це протиставлення "відсутність

посмішки в очах – посмішка на вустах” виконує подвійну функцію: з одного боку, відсутність посмішки в очах вже є сигналом про майбутню негативну реакцію на пропозицію, а посмішка на вустах є необхідним стандартизованим елементом ввічливості, який набуває індивідуальних комунікативних характеристик тих, що спілкуються.

Таким чином, посмішка є невербальним елементом, який активно використовується тими, що спілкуються, як для відтворення їх реальних комунікативних намірів, так і для їх маскування у разі необхідності. Тому перспективним напрямком подальших досліджень є аналіз технологій продукування та декодування посмішок комунікатив у процесі їх спілкування.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Поставалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – С. 8-9.
2. Дейк, ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – С. 121-122.
3. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: Введение / Пер. с англ. В.В. Морозова и И.Б. Шатуновского; Под общ. ред. И.Б. Шатуновского. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – С. 51.
4. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 189 с.
5. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Изд-во Киев. нац. ун-та им. Тараса Шевченко, 1997. – С. 139.
6. Lakoff R. Persuasive discourse and ordinary conversation // Tannen D. Analyzing Discourse: Text and Talk. – Georgetown University Press, 1982. – P. 25-42.
7. Крейдлин Г.Е., Чувилина Е.А. Улыбка как жест и как слово // Вопросы языкознания. – 2001. – № 4. – С. 66-93.
8. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК “Тнозис”, 2003. – С. 60.
9. Янова О.А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. лінгвіст. ун.-т. – К., 2001. – 19 с.
10. Richmond V.P. Non-verbal communication. – N.Y., 1986. – P. 73.
11. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: diversity and universals. – Cambridge, 1999. – P. 173-174.
12. Там само, с. 174.
13. Warren R.P. All the King’s Men. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – 449 p.